

TURAN UNIVERSITY

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» пәні

**«Әлеуметтік өзгерістер:
жаңа әлеуметтанулық пікір-таластар»**

30.03.2022 ж.

Дәріс мақсаты: қазіргі қоғамдағы әлеуметтік өзгерістердің әлеуметтік өмірге әсерін анықтау, әлеуметтік өзгеріс, гомогенизация және унификация ұғымдарды және әлеуметтік өзгерістерді зерттеудің әлеуметтанулық перспективаларын талдау жасау.

Дәріс жоспары:

- 1.Әлеуметтік өзгеріс
- 2.Әлеуметтік өзгерістерді зерттеудің әлеуметтанулық перспективалары
- 3.Әлеуметтік өзгерістердің негізгі құрамдас бөліктері
- 4.Гомогенизация және унификация

1. Әлеуметтік өзгеріс

Әлеуметтік өзгеріс - әлеуметтік құрылымдардың немесе институттардың, әлеуметтік-мәдени процестердің уақыт өте келе айтарлықтай түрленуі не қайта құрылымдануы сияқты процесс.

Әлеуметтік өзгерістің әлеуетті үш көзі:

1. Ұжымдық мінез-құлық
2. Әлеуметтік қозғалыс
3. Технологиялар

Ұжымдық мінез-құлық

Ұжымдық мінез-құлық — мінез-құлықтың мәдени ережелері бұлыңғыр болған жағдайдағы топтың тосын әрекеті.

Жеке тұлғалар мен топтардың ерекше немесе күрделі жағдайға бірлескен тосын жауабы ретіндегі жоспарланбаған, импровизациялық әрекеттер.

Ұжымның мінез көрсетуі, көбінесе ұзаққа созылмайды, себебі қатысушылардың айқын әлеуметтік жоспары мен мемлекеттік саясатқа әсер етуге қажет ресурстары болмайды. Ұжымдық мінез-құлық кез келген жерде - жол жиегінен бастап түрмелерде, корпорацияларда т.б. бой көрсетеді.

Ұжымдық мінез-құлық наразылық ретінде жоспарланбаса да қалыптасқан жағдайға тиімді әсер ете алады.

Ұжымдық мінез-құлық пен әлеуметтік қозғалыс арасындағы айырмашылық - әлеуметтік қозғалыстың ұзақ мерзімге созылып, әлеуметтік өзгеріс тудыруға бағытталатынында.

Әлеуметтік қозғалыс

Әлеуметтік қозғалыс - әлеуметтік институттарды, қарым-қатынасты және өмір салтын өзгерту мақсатымен біріккен адамдардың, топтармен ұйымдардың қозғалысы.

Әлеуметтік қозғалыстар бір-бірінен қатты ерекшеленуі мүмкін:

- **қоғамды немесе адамды өзгертуге тырысады**
- **бір топ экстремалды** (мысалы, қарулы қарсы тұру немесе жарылыс күші бар отты қару қолдану) **әдістерге** сүйенеді, тағы **бірі заң шығарушыларға ықпал етуге немесе білім беру кездесулерін ұйымдастыруға** көп күшін жұмсайды, екі әдісті де қолданатындар бар

Әлеуметтік қозғалыстың түрлері

Әлеуметтік қозғалыстардың түрлерін ажырату үшін әлеуметтанушылар олардың енгізуге тырысатын өзгерістерінің ауқымы мен мақсатына мән береді.

Болжамды өзгерістің мақсаты	Болжамды өзгерістің деңгейі	
	Ішінара өзгерістер	Негізгі өзгерістер
Жеке	Баламалы қозғалыстар кейбір тұжырымдар мен әрекеттерге өзгеріс енгізуге бағытталған Мысал: Қоғамдық БАҚ-тардың қозғалысы, вакцинацияға қарсы қозғалыс	Түзеуші қозғалыстар жеке тұжырымдар мен әрекетті түбегейлі өзгертуге бағытталған Мысал: Жасырын маскүнемдер, діни шіркеулер
Қоғамдық	Реформистік қозғалыстар (жануарлардың, азшылықтың және әйелдердің құқығы үшін күресушілер) белгілі деңгейде қоғамды өзгертуге ынталы Мысал: жануарлардың құқығын қорғау қозғалысы; денсаулық сақтау саласын реформалау үшін қозғалыс	Революциялық қозғалыстар қоғамды түбегейлі өзгерткісі келеді Мысал: «Талибан»; 1917 жылы Ресей Коммунистік партиясы

Әлеуметтік қозғалыс пен ұжымдық мінез-құлықтың байланысы

Әлеуметтік қозғалыс ұжымдық мінез-құлық сияқты қалыптасқан жағдайды өзгертуге ұмтылады, сол себепті олар бір-бірімен байланысты болады:

1. біріншіден, халықтың көз алдында болу үшін әлеуметтік қозғалысқа ұжымдық мінез-құлықтың қолдауы қажет. Заңсыз наразылық білдірушілер мен оларды тоқтатуға шыққан полиция қызметкерлері сияқты ешбір оқиға адамдардың назарын аударта алмайды.
2. екіншіден, ұжымдық мінез-құлық әдетте белгілі бір уақытпен және жермен шектеледі. Алайда күндердің күнінде жағдай ушығып кетсе тағы да қайталануы мүмкін. Мұндай әрекет төменгі деңгейде болса да қоғамдық қозғалысқа септігін тигізе алады

1. Салыстырмалы депривация теориясы:

- адамдар қолында бары мен ойдағы үміті арасындағы зор айырмашылықты сезінген кезде әлеуметтік қозғалыстар пайда болады
- ойдағы үміт басқа топтармен және басқа кезеңдермен салыстырудан туады

2. Ресурстарды жұмылдыру теориясы:

- депривацияға ұшыраған адамдар күресу үшін қажетті ресурстарды біріктіре алса, әлеуметтік қозғалыстар пайда болады

3. Саяси процесс теориясы:

- саяси мүмкіндіктер мен ресурстардың қолжетімділігін қарастырады
- сәтті қозғалыстар өзгерістердің қажеттігі мен мүмкіндігін қатысушыларға сезіндіруі керектігін мойындай отырып, ресурстарды жұмылдыру теориясына сүйенеді

Үш теория да әлеуметтік қозғалыстар теңсіздіктен, қоғамның ыдырауынан пайда болады деп санайды, бірақ олар әлеуметтік қозғалыстың әдістерін, пайда болу себептерін және маңыздылығын әртүрлі пайымдайды.

Әлеуметтік қозғалыстар теориялары

Теория	Негізгі болжам	Әлеуметтік қозғалыстардың себептері
Құрылымдық-функциялық теория: салыстырмалы депривация теориясы	Әлеуметтік қозғалыстар - қоғамның қалыптан тыс бөлігі	Әлеуметтік өзгерістер тәртіпсіздік пен наразылық тудырады
Конфликт теориясы: ресурстарды жұмылдыру теориясы	Әлеуметтік қозғалыстар - әлеуметтік өзгерістердің бастамасы	Әлеуметтік қозғалыстар ұйымдасқан топтар арасындағы бәсекелестікке жауап ретінде пайда болады
Символдық интеракционизм теориясы: саяси процестер теориясы	Адамдар әлеуметтік қозғалыстарға қатысады, себебі олар «көтерілісшіл сананы» дамытты	Саяси мүмкіндіктер, жеке мақсаттармен қоса алғанда қажет және мүмкін өзгерістер

Қоғамның қабылдау деңгейі

Уильям Гамсонның айтуынша, әлеуметтік қозғалыстың нәтижесі қозғалыстың мақсатқа жетуіне және оны қоғамның қабылдауына байланысты, төрт түрлі болады:

Мақсатқа жету деңгейі	Әлеуметтік қабылдаудың маңызды бөлігі	Әлеуметтік шағын қабылдау
Көптеген мақсаттарға қол жеткізілді	Нәтиже: жетістік Мысалы: АҚШ аболиционист қозғалысы. Азаматтық соғыстан кейін құлдық жойылды. Ақырында көптеген америкалықтар осы өзгерісті қолдады.	Нәтиже: алдын алу Мысалы: Феминизм. Көптеген америкалықтар қазір әйелдердің тең құқықтарға лайық екеніне келіседі, бірақ көбі феминизмді жеккөрінішті деп санайды.
Бірнеше мақсат қойылды	Нәтиже: бірлескен жұмыс Мысалы: «Жасыл үй» қозғалысы. Көптеген америкалықтар үйде электр қуатын азырақ жұмсау қажет дегенді күптайды. Құрылысшылар қазір оқшауланған терезелер сияқты бірнеше жасыл бөлшектері бар, үлкен, қуатты көп тұтынатын үйлерді сатуға «жасыл» белгіні пайдаланады.	Нәтиже: кішірейту Мысалы: АҚШ-тың жезөкшелікті заңдастыру бағытындағы қозғалысы. Қоғам тарапынан қолдау таппады, ешқандай мақсаттарға жетпеді (Невададағы бірнеше штаттан басқа) және мүлдем жоғалып кетті.

Технология - құралдар жасау, яғни табиғи ресурстарды адамзат игілігіне пайдалану үшін адамның білімін пайдалану.

Бұл термин тек құралдардың (материалдық мәдениетке тән) өзіне ғана емес, сондай-ақ адамдардың осы құралдар турасындағы сеніміне, құндылықтары мен көзқарасына да (материалдық емес мәдениет аспектілеріне де) қатысты.

Әлеуметтік өзгерістер - әлеуметтік құрылымдардың немесе институттардың белгілі бір уақыттан кейінгі әрбір елеулі өзгерісі немесе трансформациясы.

Технология - әлеуметтік өзгерістердің маңызды бір түрі және себебі.

XIX ғасырдан бастап әлеуметтанушылар технология мен әлеуметтік өзгерістердің арасындағы байланысты зерттеді:

- **Құрылымдық-функциялық теория:** технология және эволюциялық әлеуметтік өзгерістер
- **Конфликт теориясы:** технология, билік және әлеуметтік өзгеріс

Құрылымдық-функциялық теория, ең алдымен, әлеуметтік құрылымның ұйымдасқан тәсілмен бір қалыпта сақталуын, қоғам мен мәдениеттің өзгеруін зерттейді; әлеуметтік өзгерістерді ретті және жалпылай келісім деп қарастырады.

Құрылымдық-функциялық теория бойынша өзгеріс **эволюция** арқылы жүзеге асады: әлеуметтік құрылымдар жаңа сұраныстар мен талаптарға кезең-кезеңімен бейімделеді, ал ескірген үлгілер, ойлар және құндылықтар біртіндеп жойылады, эволюцияға түрткі болатын жаңа сұраныстар мен талаптар **технологиялық жетістіктер** болып саналады.

Өзгерістер эволюциялық жолмен жүргенімен әрдайым біркелкі болмайды, себебі – мәдениеттер өзгерістерге бейім келеді, бірақ бейімделу белгілі бір уақытты қажет етеді, соның салдарынан қоғамдар **«мәдени кешігуді»** сезінеді.

Мысалы, 1870 жылы фабрикалардың көбеюі өндірістік апаттарды көбейтті, бірақ жұмысшылардың өндірістік жарақатына өтемақы төлеу туралы заңнамалар 1920 жылға дейін қабылданбады, яғни 50 жылға жуық мәдени кешігу байқалды.

Мәдени кешігу - әлеуметтік құрылым жаңа технологияларға бейімделіп жатқан кезде болатын уақытша кезең.

Конфликт теориясы: технология, билік және әлеуметтік өзгеріс

Конфликтология теорияшылары технологиялық өзгерістер бәсекелес мүдделер арасындағы шиеленістерді көрсетеді және солармен шарттас деп тұжырымдайды, әлеуметтік өзгерістерден зардап шеккен немесе пайда табатын адамдар мен топтардың қалыптасқан жағдайды сақтап қалуда немесе түрлендіруде үлестері бар.

Торстейн Вебленнің (1919) айтуынша, қалыптасқан жағдайдан пайда тауып отырғандар оны сақтау үшін бар күшін салады, заңды мүддені көздеушілер қалыптасқан жағдайды сақтауға немесе өзгертуге тырысады, әлеуметтік өзгерістен залал көрген топтар мен адамдар қалыптасқан жағдайды сақтағысы келеді, ал өзгерістен пайда табатындар, керісінше, жаңашылдықты қолдайды. Технологияның артықшылықтары сияқты шығындары да тең бөлінбейді, әдетте шығынға әлсіздер ұшырайды дейді.

Мысалы: электр компаниялары электромобильдерді сатуға мүдделі, бірақ бұл жанармай компанияларының мүддесіне сай келмейді; колледж студенттері ғаламтордан оқулықты тегін жүктегісі келеді, ал баспаханаларға бұл тиімді емес.

Жаңа технологияның артықшылықтары мен кемшіліктері

Репродуктивті технологиялар арқылы балаларының генетикалық тұрғыдан өздерінікі болуын қалайтындардың мүмкіндігі молайды. Сөйте тұра бұл да денсаулық, әлеуметтік және этикалық мәселелер тұрғысынан күрделі проблемалар тудырды.

Ақпараттық технологиялар - компьютерлер мен телекоммуникациялық құрылғылар біздің күнделікті өмірімізді қатты өзгертті.

Ақпараттық технологиялар біздің күнделікті өміріміздің көптеген қырларын өзгертті, олар бізді өзге адамдармен және ақпаратпен байланыстырады, сонымен бірге қорғануға қатысты жаңа проблемалар, жаңа тиімсіздіктер, әлеуметтік бақылаудың жаңа пішіндерін, жаңа аурулар мен жарақаттар туындатады.

Технологиялық императив - жаңа технология қолжетімді болған кезде оны қолданбау мүмкін емес деген тұжырымға келу.

4. Гомогенизация және унификация

Жаһандану әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық институттар мен процестерді гомогенизациялау және унификация процесі ретінде жүзеге асырылады.

Мәдениеттің унификацияны негізінен бұқаралық ақпарат құралдары, әсіресе теледидар анықтайды, олар біздің планетамызды **«жаһандық ауылға»** айналдырады, оның тұрғындары бірдей мәдени өнімді тұтынады.

Сонымен қатар, дамыған елдердегі саяхат пен туризмнің бұрын-соңды болмаған ауқымы батыс мәдениеті үлгілерінің бүкіл әлемде таралуына ықпал етеді.

«**Ойкумена**» - бір мәдениеттің құбылыстарын басқа тілге тұрақты мәдени өзара әрекеттесу, алмасу және аудару аймағы.

Ойкуменаның біртіндеп кеңеюі біздің заманымызда шынымен де жаһандық деңгейге жетеді.

Дәстүрлі мәдениеттер белгілі бір шекаралар ішінде пайда болады; олар осы кеңістікке байланған; тікелей байланыста және бір уақыт аралығында өздерін жаңғыртады.

Қазіргі заманғы мәдениеттер кез-келген нақты уақыт пен кеңістікті басып өтеді және байланыс пен көлік саласындағы заманауи технологиялардың арқасында «кеңістік пен уақытты бұзады», мәдени ағымдар көп жағдайда бір бағытта, орталықтар және осы жолдауларды қабылданатын периферия нақты бөлінген. Перифериядан орталыққа мәдени қозғалыстар шектеулі.

- АҚШ (ғылым, жаңа технологиялар және бұқаралық мәдениет саласында)
- Франция (сәнді киім және деликатес өндірісі саласында)
- Жапония (корпоративті мәдениет саласында)

аймақтық орталықтарға - Латын Америкасындағы Мексика, араб әлеміндегі Египет; Ватикан - католик, Кум және Мекке – исламның қасиетті қалалар

4. Гомогенизация және унификация

Гуннерс мәдени біріктірудің төрт мүмкін сценарийін ұсынады.

- 1.«Жаһандық гомогенизация» сценарийі** - батыс мәдениетінің толық үстемдігі, кез-келген жергілікті ерекшелік жоғалады.
- 2.«Қанықтыру сценарийі»** - периферия орталықтың мәдени үлгілерін баяу сіңіреді, оларды қанықтырады және ұзақ уақыт бойына, бірнеше ұрпақтардан кейін жергілікті мәдени формалар біртіндеп жоғалады, яғни, тарихта мәдени біртектіліктің қалыптасуы жүреді.
- 3.«Перифериялық сыбайлас жемқорлық»** - бейімделу процесінде батыс мәдениетінің құлдырауы мен ыдырауын білдіреді. Перифериямен соқтығысу оның жоғары құндылықтарын бұрмалайды және ыдыратады. Мысалы, дәстүрлі автократиялық елде демократиялық құндылықтар деспотизмге оңай ауысады; теңдік – сыбайластыққа, тамыр-таныстыққа; сөз бостандығы – жала мен жалған ақпаратқа.
- 4.«Пісу сценарийі»** - жаһандық мәдениет жергілікті жағдайлардың әсерінен өзгереді, мәдениеттердің айырмашылығы қалады, бірақ олардың дамуы орталықтың әсерінен тездетіледі, периферия мәдениеттің өкілдері делдал ретінде әрекет етеді: олар импортталатын өнімдерді өздерінің мәдени талғамдары мен қажеттіліктеріне сәйкес таңдайды. Нәтижесі Гуннерс мәдениетті «креолизация» (гибридизация) деп атайды. Мәдениеттер біріктірілмейді, олардың арасында диалог бар.